

L'afusellat, de Marià Vayreda. Presentació i edició crítica

Antònia Tayadella
(Universitat de Barcelona)

Del conjunt de la narrativa breu de Marià Vayreda,¹ integrat per vint-i-set peces de registres i qualitat molt diferents — contes, apòlegs, quadres de costums, narracions, etc. —, en destaquen clarament tres pel seu valor literari: *La fi del Renegat* (1891), *El roure dels penjats. Conte fantàstic* (1899) i *L'afusellat* (pòstum). Totes tres peces comparteixen, a més, el denominador comú de ser les úniques mostres vayredianes de narrativa breu situades, per una o altra raó, en l'òrbita literària de *La punyalada*.

La fi del Renegat, tot i no presentar ni lligams de tipus argumental o temàtic amb *La punyalada* ni cap personatge que pugui funcionar com a precedent — tan sols fóra assenyalable un element ambiental comú: el món dels hostals muntanyencs —, marca, tanmateix, l'inici d'un camí literari que acabarà conduint, estèticament parlant, a *La punyalada*. Diria que, en aquest conte, Vayreda s'adona — en una mena d'experiència límit, atesa la idiosincràcia del món del protagonista — que el llenguatge constitueix un element caracteritzador fonamental dels personatges, al qual no es pot renunciar ni tan sols quan la fidelitat de la reproducció entri en conflicte amb els gustos — o, més ben dit, amb els prejudicis morals — dels lectors.

En efecte, la circumstància que aquest conte s'ambienti en el món dels trágic — el Renegat n'és, al capdavant, un tipus — i la fama tòpica d'aquests de ser molt malparlats: «Los catalans, en general, tenim guanyada fama de malparlats, però entre la gent de carreteres i trágic, gent més acostumada a tractar amb bèsties que amb persones i bestialisada ella mateixa, entre moltes altres causes per la vida estranya i desordenada que porten, aquesta fama és un títol a què tots aspiren, com si fos lo segell del gremi»² aboquen l'autor a la creació d'un diàleg viu i

1. Per a l'inventari cronològic de la narrativa breu de Marià Vayreda, vegeu Antònia TAYADELLA. «Latzavara no floreix fins que velleja. Aproximació a la trajectòria literària de Marià Vayreda». Dins: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXVII*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 153-169.

2. *L'Olorí*, núm. 171 (29-III-1891), p. 150.

espontani, fet a base d'un llenguatge ple de renecs, que esdevé l'únic precedent que existeix a l'obra vayrediana del llenguatge que, a *La punyalada*, farà versemblants trabucaires com l'Ivo, l'Avi i el Roig.

Per més que el protagonista de *La fi del Renegat* acabi malament com a conseqüència del seu comportament inhumà — del qual és exponent màxim el llenguatge groller i feréstec —, sembla que els lectors de *L'Olotí* de 1891, on va aparèixer publicat el conte, més que captar aquesta dimensió moralitzadora, del tot evident per a un lector actual, van sentir «esgarrifances al llegir-lo». Les crítiques d'un sector de l'opinió pública olotina van arribar a la publicació, que va haver d'improvisar una nota justificatòria: «Lo tal quènto, rondalla o història, que de tot té, és un quadro realista, tal volta massa, (encara que no som nosaltres qui l'ha de jutjar), que, per desgràcia, ha estat copiat del natural en sa major part, tant d'acció com de detalls. L'autor, volent trametre a sos lectors tota la repugnància que li inspirà lo protagonista de son quènto, ne féu un retrato tan perfet i acabat, que resulta odiós i execrable com l'original, amb lo que ha aconseguit lo que es proposava. Que podia haver-ho fet d'una altra manera, conformes; però cada u té sa manera pròpia de fer i de sentir les coses, i un mateix no es canvia pas tan fàcilment. Per què el publicava *L'Olotí*? Perquè, enmig de ses crueses de forma, va semblar als redactors que l'examinaven que hi havia un fondo de veritat artística i un altre fondo de lliçó moral que feien tolerables totes aquelles crueses, que, per altra part, mai cregueren de tal magnitud que tinguessen d'horrorisar tant a uns lectors que, desgraciadament, percibeixen per les orelles molt més de lo que aquí han percibit per los ulls.»³

Un episodi com aquest forneix un bon exemple de les pressions ambientals a què feiem referència amb anterioritat. El cas és que, molt probablement com a conseqüència de la reacció del públic olotí, Marià Vayreda no va fer cap altra provatura d'aquestes característiques. Però, per sort, no havia oblidat l'experiència de *La fi del Renegat* a l'hora d'escriure *La punyalada*.

El roure dels penjats. Conte fantàstic (1899) — que sembla compartir una base llegendària comuna amb els *Dos suros cèlebres*, inclòs a *Pla i muntanya* (1888), de Carles Bosch de la Trinxeria, un dels referents literaris de Vayreda — presenta punts de contacte amb *La punyalada* a nivell d'ambientació — món dels bandolers, en termes genèrics — i de tema. Pel que fa a aquest darrer punt, pensem en la indefensió dels pagesos davant la inhibició de les autoritats o la visió negativa del món rural. Però, més que aquestes coincidències puntuals, cal destacar, en relació amb *La punyalada*, el tractament de què és objecte la naturalesa, que esdevé feréstega, tràgica i fantàstica perquè assoleix una dimensió altra que

3. *L'Olotí*, núm. 175 (26-IV-1891), p. 197-198.

la fotogràficament realista. Així, en certs fragments d'aquesta narració relacionats amb aquesta qüestió, hi apareix un Vayreda que, certament, anuncia una novel·la com *La punyalada*.

Finalment *L'Afussellat*, narració no datada i pòstuma,⁴ presenta paral·lelismes argumentals, amb tot el que temàticament arrosseguen, amb *La punyalada*, sobretot pel que fa a la relació entre l'Afussellat i Clavell / Albert Bardals i Ivo. L'Afussellat, antic carlí de la guerra dels Matiners, és un tímid precedent de l'Albert Bardals, de la mateixa manera que en Clavell ho és de l'Ivo: l'enfrontament entre els dos antics amics, esdevinguts enemics a mort, que trobem en la narració conté un germen que es desplegarà posteriorment a *La punyalada*.

En aquesta narració, Vayreda es decanta per primera vegada cap a l'anàlisi psicològica. Com farà a *La punyalada*, hi tracta també d'uns estats psíquics duts a frec de la bogeria, que s'esdevenen en el marc d'una naturalesa contemplada, encara més que a *El roure dels penjats*, des d'una òptica arrealista, d'acord amb la història viscuda pel protagonista. En concret, *L'Afussellat* tracta del més fantàstic, del més impossible dels viatges: aquell que, de la mort, torna a conduir a una vida que, a partir de llavors, cercarà debades un mirall que la reflecteixi sense els horrors d'un dantesco descens als inferns aconpleert.

Text base i criteris d'edició

La present edició de *L'Afussellat* de Marià Vayreda pren com a text base l'únic manuscrit que se n'ha conservat.⁵ Pel que fa als criteris d'edició, adapto el text a la normativa ortogràfica actual, bo i respectant, però, al màxim les particularitats fonètiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques del text base. Pot afectar la fonètica original del text la normalització que hi duc a terme dels usos de c, ç, s, ss i z per representar els sons d'essa sorda i essa sonora, així com l'ús de s/x al final de la primera síl·laba de mot començat amb la vocal e, atès que les vacil·lacions en la pronúncia de tota mena de formes sordes i sonores, fricatives i africades, encara perduren a hores d'ara.

Empro els claudàtors [] per indicar que allò que hi és comprès es deu al curador i, d'altra banda, els parèntesis triangulars < > per indicar que allò que

4. *L'Afussellat* no es publica per primera vegada fins a les *Obres Completes* de l'autor olotí (Barcelona: Editorial Selecta, 1984, p. 145-167). L'edició ha estat desqualificada, amb rota la raó, per Andreu BOSCH i RODOREDA a «Algunes consideracions a l'entorn de la transmissió impresa de *La fi del Rencgat* de Marià Vayreda». Dins: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXXI*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 165-180.

5. Ms. CV5/5 de la Biblioteca Marià Vayreda, d'Olot.

emmarquen, sempre de l'autor, resulta sobrer per un o altre motiu. La utilització d'aquests signes m'ha dut a substituir els parèntesis () de l'autor per guions, mirant de deixar, així, ben separats l'àmbit de l'autor i el del curador.

L'Afusellat

Qui ha fet alguna vegada lo camí² d'Olot a Vic passant per Collsacabra pot ben dir que coneix lo clàssic viatjar de nostres avis. Avui mateix, en l'últim terç del segle XIX,³ segle del progrés, del vapor i de l'electricitat; avui que en molts països insulten a la locomotora dient-li que va a pas de cargol⁴ i tracten de substituir lo vapor per l'electricitat i los camins de ferro per los camins aereos, com si l'home,⁵ no tinguent[-ne] prou d'haver esgarapat i borinat en tots sentits les més altes muntanyes, volgués fer més patenta sa victòria passant per sobre d'elles i escopint-los-hi en lo front; avui, doncs, si algun de mos lectors vol per capritx saber fins a quin punt són veritat les relacions de viatges que, amb tant plaer, haurà⁶ llegit en les obres de Cervantes, Lesage,⁷ Espinel⁸ i tants altres escriptors del[s] segle[s] XVI i XVII, que ving[ue] a Olot, il·loui la històrica mula i el mosso de peu, i a punta de dia emprenga lo camí del Grau.

I cito aquest, no perquè cregui que no quedin en Catalunya altres comarques que conservin encara son color de dos segles enrere, sinó perquè dubto que es trobi una altra jornada més pintoresca, més variada i més plena de detalls que l'esmentat camí. Des de les fèrtils i ben conreuades planes de Bas i de les Preses, hasta els àrids i despullats terrers de l'Esquírol i Roda, des de l'original i laberíntic⁹ Badatosca,¹⁰ amb sos emparrats estenent-se

1. Ms. «L'Fusellat».

2. camí; var. ant. «viatge».

3. Ms. «del segle IX». Lliçó errònia pel que fa al contingut.

4. cargol; var. ant. «escarbot».

5. l'home; afegit.

6. haura; var. ant. «hauran».

7. Alain-René Lesage (Sarzeau, 1668 – Boulogne-sur-mer, 1747. Bretanya). A part de la pròpia obra literària, consistent en novel·la i teatre, el més rellevant d'aquest escriptor en el context en què apareix en aquest cas és el vessant de bon coneixedor de la literatura espanyola del seu temps, de la qual va dur a terme diverses traduccions o refundicions. Destaca per la dedicació a l'adaptació de la picaresca espanyola al francès, que va donar lloc a les *Aventures de M. Robert Chevalier dit de Beauchêne, capitaine des flibustiers dans la Nouvelle France* (1732), *Le Bachelier de Salamanque ou mémoires et aventures de don Chérubin de la Ronda* (1736), *Histoire de Guzman d'Alfarache* (1739), *Histoire d'Estebanille Gonzalès, surnommé le garçon de bonne humeur* (1739), *La valise trouvée* (1740).

8. Vicente Espinel (Ronda, 1550 – Madrid, 1624). A part de ser l'inventor de la *décima* o *espinela*, una forma mètrica estrenada per ell a les *Rimas* (1591), aquest autor — de trajectòria vital itinerant i d'una existència considerada desordenada i escandalosa pels seus coetanis — és de destacar en el marc del present text per la publicació de *La vida del escudero Marcos de Obregón*, novel·la picaresca, possiblement autobiogràfica en gran part.

9. y laberíntic; afegit.

10. Ms. «Badatosca». Agraïxo a M. Àngels Verdager diverses observacions sobre els topònims d'aquest text.

sobre parets de basalt i greda, hasta el feréstec Collsacabra, amb sos espessos boscos de faigs¹¹ i roures, allí hi ha de tot. Perspectives que es perden de vista, timbes que fan rodar el cap, cassinyols que respiren misèria, cases senyorials de parets robustes i ennegrides pels anys,¹² sens que falti de temps en temps lo clàssic hostal, verdadera pedra miliària del traginer,¹³ més o menos ben proveït, més o menos brut, però sempre ple de color, i alguns d'ells plens de records de nostres guerres tant¹⁴ civils com nacionals.

Lo viatger romàntic e impressionat dels autors a què ens referiem, amb un poc de bona voluntat, podrà fàcilment reconstruir en sa imaginació moltes de les escenes d'aquells llibres, en quant se topi amb lo correu d'espardenya, amb sa cartera rebregada i suosa al coll, o amb l'ordinari d'Olot, amb sa rècua de matxos enflocats i coberts d'esquellerins, i hasta, si fa cara de ric, pot donar-se el lujo de fer-se l'hèroe d'alguna escena que recordi el temps d'en Serrallonga¹⁵ i d'en Becaina,¹⁶ si bé que això, si val a dir-ho, se fa més raro de dia en dia.¹⁷

Jo, mig per necessitat mig per capritxo, vaig emprendre aquesta ruta un bon dematí del mes de juliol de pocs anys enrere. Com se suposa, muntat en una bona mula de lloguer, sortia per lo portal que, quan hi ha lletrero — que no és pas sempre —, en diem de Pavia, a l'hora tot just que¹⁸ començava a clarejar i les ratespenades feien l'última sardan[a] abans d'anar-se'n a retiro.¹⁹ L'imprescindible mosso de peu al davant²⁰ marcant lo pas, amb les mans a la butxaca i la vara ficada dins del coll del gec, botzinava de baix en baix, segons vaig entendre perquè, havent trobat l'última taverna tancada, no havia pogut *rosegar* l'aiguarden per tercera vegada.

— A quina hora arribarem a Vic, mosso? — vaig preguntar-li més que per ganes de conversa per prendre el pols an aquell home i saber amb qui havia de raure aquella diada.

— A l'hora que vostè vulgue — contestà girant lo cap tant com li permeté lo bastó que portava ficat a²¹ l'esquena. Aquesta resposta no era pas satisfactòria del tot, no obstant, a mi m'agradà hasta cert punt, perquè em dava a conèixer que el mosso era home de poques cançons.

— Jo no rinc pas pressa, con tal que hi arribem abans de fosc... — vaig dir-li sense donar-me per entès de la seva morrada.

11. Ms. «faits».

12. *pels anys*. var. ant. «pel temps».

13. *verdadera pedra miliària del traginer*: afegit.

14. tant. afegit.

15. Joan Sala Serrallonga. Únic bandoler català del Barroc que va esdevenir una figura llegendaria a través dels segles. Sobretot durant el Romanticisme, és mitificat per diversos escriptors catalans, de Victor Balaguer a Joan Maragall, que el converteixen en un heroi pertanyent a l'estirp tràgica d'altres herois dels romanticismes europeus com Götz, Karl von Moor, Rob Roy, Hernani o Ruy Blas.

16. Trabucaire històric. Els trabucaires — una espècie de bandolers — van actuar a Catalunya els anys immediatament posteriors a la Primera Guerra Carlina, és a dir, a la dècada dels quaranta del segle XIX. Marià Vayreda els va incorporar, amb un paper destacat, a la seva novel·la *La punyalada* (1904).

17. *si be que això si val a diro se fa mes raro de dia en dia*: afegit.

18. *a l'hora tot just que*: var. ant. «cua [...]», interromput.

19. *a retiro*: var. ant. «a joch».

20. *al davant*: var. ant. «marchaba devant».

21. *ficat á*: var. ant. «ficat», més una lliçó dubtosa.

—Abans de fosc hi arribarem, a menos que nos trenquem les cames.

Aquí parà la primera temptativa de conversa, i dec repetir que no em pesava pas lo temperament eixut de mon guia, perquè sempre he tingut horror als caràcters oficiosos i xerraires, tant més²² quan, sent les circumstàncies d'hora i lloc esplèndides, prous feines tenia a respondre i a resoldre *in mente*²³ les múltiples qüestions de poesia, de sentiment, de llum i de color que la naturalesa a dolls me presentava; per lo tant, per res necessitava la conversa aiguardentosa d'un mosso de peu.

Bé n'he vistes,²⁴ de matinades d'istiu;²⁵ bé n'he sorpreses, d'aubes fresques i rosades; però la sensació que experimenta mon esperit respirant lo rellent humit i flairós de l'hora en què la vegetació, refeta per una nit fresca i serena i amarats sos vestits²⁶ per les ruixades de perles que el cel li ha enviat, se disposa a llançar los últims perfums i fer les darreres rialles abans de plegar les mans i adormir-se, és per mi sempre nova. I dic adormir-se per tenir lo gust de contradir als poetes, que sostenen que la naturalesa vetlla de dies i dorm de nits, ni més ni menos que un simple feligrès, quan jo crec que és tot lo contrari, i ho demostraria si no fos per por d'anar-me'n del test.

Lo cel, per la part de llevant, prenia tints transparents i daurades que, estenent-se i guanyant terreno per moments, invadien l'immens²⁷ espai accentuant-se més i més en son punt de partida i debilitant-se paulatinament, ensems que s'apartaven fins a disfumar-se i perdre's en les profunditats²⁸ blavoses de l'altre extrem. Alguns nuvolots vermells, com ferro enrogit a la fornal, semblaven reptar²⁹ al sol en sa sortida, com si volguessen entaular amb ell lluita de vida o mort.

La terra xopada per l'alè de la nit deixava anar emanacions fresques i³⁰ salades que el pulmó respirava amb gust i que³¹, en alguns punts, es condensaven formant nuvolades tènues i casi impalpables³² que es rossegaven a flor de terra, esperant lo primer bes del sol per dissoldre's i desaparèixer. Tot se presentava amb son aspecte més rialler, tot estava de festa, los aucells cantaven al despertar-se;³³ los pagesos cantaven i reien³⁴ al dirigir-se a ses faenes, i jo, ple de satisfacció i en les millors disposicions del món, xiulava tot baix, acompanyant-me amb lo compàs de ma cavalcadura. Sols lo meu guia ni cantava ni reia ni xiulava. Sempre amb lo cap baix, les mans a la butxaca i la vara a l'esquena, com un toro amb l'espasa plantada al coll, anava fent via sempre a bon pas i sempre lleuger. És bastant conegut lo qüento d'un senyor que, fent la mateixa ruta que jo feia, s'havia vist obligat a contractor a prendre un mosso de guia. Li havien ponderat lo natural xerraire e impertinent. La

22. tant més: var. ant. «Ademes».

23. *in mente*: var. ant. ratllada, il·legible.

24. *Be n'he vistas*: var. ant., dubtosa, «Era l'ora».

25. *de matinadas d'istiu*: var. ant. «de matinadas [escrit dos cops seguits, el segon ratllat] d'istiu».

26. *amarats sos vestits*: afegit.

27. Ms. «l'imens».

28. *profunditats*: var. ant. «tintas».

29. *reptar*: var. ant. «desafiar».

30. *frescas y*: afegit.

31. *que*: afegit.

32. *ténues y casi impalpables*: afegit.

33. *al despertarse*: afegit.

34. *cantaban y reyan*: var. ant. «reyan y cantaban».

repugnància del senyor a la conversa degué arribar a oïdos del mosso, qui se proposà corregir-se³⁵ i desmentir³⁶ la fama que li havia guanyat son caràcter expansiu,³⁷ mossegant-se la llengua ans que dir una paraula. Sortiren, doncs, i caminaren llarg rato sens piular, fins que fou lo senyor qui, al passar³⁸ pel davant d'una era en què estaven fent un pallier, exclamà³⁹ dirigint-se al mosso:

— Quina palla més hermosa! Per què deu ser bona?

La història no parla del sofriment i tortura que degué passar aquell pobre mosso per mantenir son vot de mutisme davant d'una pregunta tan directa feta per la persona de qui menos podia témer tal temptació,⁴⁰ però sembla que aquestes degueren ser terribles i durar tot lo dia, per quant, cap al tard, no poguent resistir més, hagué de respondre a la pregunta feta al dematí.

— És bona per màrfeques.

Jo, recordant-me d'aquest quènto, vaig sospitar que «ja que» el meu mosso no fos el mateix; per lo menos, com a aquell, algú podia haver-lo enterat de mon gèniti⁴¹ poc enraonador i poc amic de xivarri. Si bé que jo, al revés d'aquell senyor, no m'he amoïnada mai per semblants companyies, perquè, en això de paraules, mai sento més que les que vull sentir.

Sens dir-nos, pues,⁴² una paraula, passàrem el Bodatosca,⁴³ embocant l'hermosíssima plana que,⁴⁴ junt amb la de la Pinya i la de Bas, ocupen l'antic jac d'un estany, qual dessecació és encara un misteri per la ciència i per la història; deixàrem a l'esquerra l'alegre poblet de les Preses i, a dreta, lo no menos bonic del Mallol, quan, de repente, el mosso se plantà⁴⁵ davant dels nassos de la mula i me dirigí per primera vegada la paraula.

— Aquí és l'hostal del Parco — digué —; no vol pas que matem el cuc?

Vaig entendre que parlava pel cuc meu, perquè el seu feia rato que el dava jo per mort i enterrat, puix que d'Olot fins al Parco los hostals se roquen, i el bon home era massa devor de Baco per passar davant de sos temples sense entrar a dir-li Déu te guard. No obstant, no vaig volguer despreciar-li la invitació, encara que se sobrentenia que jo pagava, i aixís, en bona harmonia, vàrem menjar pa i xacolata i vàrem beure a duo un trago d'aiguardent. Emprentem de nou la marxa, vaig ofrir-li un cigarro, que acceptà sens compliments, després de fregar-se los llavis a la mànega del gec.⁴⁶

No he fet abans la descripció del que ha de ser l'hèroe d'aquest capítol⁴⁷ per la senzilla raó de que fins ara no li havia vist la cara. Dec començar per dir que aquesta⁴⁸ no era lo que

35. Ms. «corregir-se».

36. *desmentir*: var. ant. «mosegarse la llengua».

37. *expansiu*: afegit.

38. *al passar*: var. ant. il·legible.

39. *exclamà*: var. ant. «digué».

40. Ms. «ten[...]ció», amb un canvi de ratlla pel mig.

41. Ms. «geni».

42. *pués*: afegit.

43. Ms. «Badatosca».

44. *plana que*: var. ant. «pla de Las Presas». Lliçó dubtosa.

45. *se plantà*: var. ant. «se para».

46. *gec*: lliçó dubtosa per mor d'una taca de tinta.

47. Sorprenen que l'autor empi el mot *capítol* en el marc d'una narració. O bé es tracta d'un lapsus o bé l'autor tenia al cap la idea inicial d'escriure una novel·la, de la qual aquestes primeres pàgines on figura el mot en qüestió serien tot just l'arrencada.

48. *aquesta*: var. ant. «sa cara».

jo m'havia imaginat, atès el caràcter sorrut que manifestava. Era un home d'uns cinquanta anys, gris de cabells, net de cara i de clatell i bastant limpio de roba, atès son ofici i condició. Son tipo, que⁴⁹ era català de pura raça, amb son⁵⁰ nas gros i arquejat i la barba d'esclop, era d'aquestes fesomies tan caracterisades que, quan arriba a faltar-los-hi la dentadura, nas i barba s'aproximen hasta casi tocar-se, com los becs d'unes estanalles. Portava lo cap cobert amb una barretina vermella de les que en diuen marseleses —sens que mai hagi entès lo perquè—, que li entrava fins assentar-se sobre ses robustes orelles. Portava brusa blava sobre el gec de vellut negre,⁵¹ amb les mànegues arrebossades fins als colzes, i pantalon de vellut blau. La mirada més tenia de trista que de feréstega i tot son aspecte, més⁵² que⁵³ d'un home inculto i aspre, era d'una naturalesa gastada per una malaltia interior, i no vull dir pel vici de la beguda, perquè encara que aquest fou mon primer pensame[n]t, més tard vaig pog[u]er convence'm de que, fora sa afició a fer *dosos* al mati, era un home relativament morigerat i que ningú⁵⁴ podia dir que l'hagués vist mai més⁵⁵ borratxo del que està permès a dins del gremi dels mossos de peu. Tant l'ho[s] talera del Parco com algunes altres persones de les⁵⁶ que pel camí havíem trobat l'havien saludat amb lo nom d'Afussellat.⁵⁷

Vaia un nom patibulari, pensava jo entre mi mateix, comprene[n]t que no podia ser apellido, sinó un motiu, i que, com a tal, faria referència a alguna circumstància especial de l'individu que el portava. I veus aquí que, a pesar de mon temperament, començà la curiositat a fer-me pessigolles, i vaig començar a mirar a aquell home amb més interès que d'un principi.

Travessàrem la plana de Bas, deixant a esquerra lo poble⁵⁸ d'aquest nom i, a dreta, lo dels Hostalets, i abordàrem la respectable pujada del Grau. Al fer los primers passos i en una reblincola del camí, hag[u]érem de fer pas a dos matxos de tragí que, seguits de son conductor, portaven direcció contrària a la nostra. Al trobar-se cara a cara, lo traginer i lo mosso començaren, sens dir paraula,⁵⁹ a repartir-se esquenades capaces d'allomir un cavall, alarmant-me jo fins al punt de disposar-me a prendre el partit del meu company, que semblava portar la pitjor part,⁶⁰ quan, parant-se de repente, se donaren les mans i se saludaren alegrement i a grans crits.⁶¹ Allò no era res; los dos mossos eren antics camarades que feia temps que no s'havien vist i aquella era la manera original de ressellat l'antiga amistat: a cops de puny.⁶² Després d'haver-se preguntat i respost mútuament «d'» on anaven i d'on venien, se despediren sempre cridant,⁶³ i se separaren corrent l'un darrer[e] els matxos i l'altre, passant pel dret, en un santiamén estigué altra vegada davant de ma mula, reprene[n]t son aire pensatiu i encongít.

49. *que*: afegit.

50. *ah son*: afegit.

51. *de bellut negre*: afegit.

52. *mes*: var. ant. il·legible.

53. *que*: afegit.

54. *de las*: afegit.

55. *mes*: afegit.

56. *de las*: afegit.

57. Ms. «de Fusellat».

58. *lo poble*: var. ant. «y dreta los».

59. *sens dir paraula*: afegit.

60. *que semblava portar la pitjor part*: afegit.

61. *y a grans crits*: afegit.

62. Ms. «a cops de punys».

63. Ms. «gridant».

Altra vegada havia ferit mes orelles lo nom d'Àfusellat,⁶⁴ i, no poguent resistir més la temptació, vaig dir-li secament:

— Per què us diuen l'Àfusellat?⁶⁵

— Per ço — contestà no menos secament,⁶⁶ alçant les espatlles i fent una mitja rialla gens ofensiva.

Estava vist que aquell home no era com los demás. Però,⁶⁷ en lloc de ser-me repulsiu per son caràcter, m'atreia i⁶⁸ me semblava veure algo misteriós, tant en sa figura com en sa conducta, i hasta en lo tractament que li feien sos coneguts me semblava veure-hi un no sé què de sol·licitud i mimo que xocava obertament amb lo seu caràcter eixut. Aixís, en lloc de desistir de mos propòsits, vaig resoldre portar-los avant, però adoptant una tàctica distinta, de la mateixa manera que el domador, abans de posar la bridó a⁶⁹ un cavall jove i zelós, l'amansa primer amb la veu, luego amb la mà,⁷⁰ per evitar alguna coça. Jo també vaig tractar d'amansar a aquella espècie de fera dirigint-li la paraula, sens fer cas de si responia o no, i procurant no obligar-lo amb una pregunta massa seca o massa concisa a donar-me amb⁷¹ una pernada de les que solia. Aixís vaig obtenir algun resultat i, petjada tras petjada, fent jo casi tot lo gasto de paraules, vàrem arribar a l'hostal del Grau.

Abans d'arribar, vaig tocar⁷² la corda sensible del bon home, comunicant-li que pensava prendre punt en l'hostal, puix que bé ho valia la valenta pitrada que acabàvem de donar. Estava decidit a guanyar-me aquell cor tan esquiu, i a no perdonar medi per lograr-ho. Aixís, amb manya, vaig procurar enlluernar-lo amb la perspectiva d'una bona truita amb mongetes i talls de llonganissa, un plat de pebrots⁷³ i tomates, enciam i, regat tot amb lo millor vi de la casa,⁷⁴ sens que hi faltés l'aiguardent al final per rentar la boca. No vaig pas tardar en conèixer que havia tocat al viu. L'Àfusellat⁷⁵ caminava cada vegada més a prop de ma mula, prestant a mon parlament l'atenció deguda⁷⁶ i accentuant los punts culminants amb la seva aprovació, dignant-se fins mirar-me i somriure.

La situació de l'hostal del Grau és magnífica. Plantat a vora mateix del cingle, es mira des d'allí, com des d'un balcó, l'hermós panorama de tota la comarca d'Olot, amb un fondo que es perd de vista. Los poblets de Bas i Hostalets⁷⁷ se veuen a sota els peus, semblant a la distància d'un tirat de pedra de l'espectador. Lo camí que, des de l'arranc de la pujada, té una hora i mitja de bon pas, no té pas més desarrollo que un quilòmetre, vengent-se obligat⁷⁸ a serpentejar continuament per guanyar aquella altura respectable.

64. Ms. «de fusellat».

65. Ms. «l'Àfusellat».

66. *secament*: var. ant. «desabrit».

67. *Pero*: var. ant. il·legible.

68. *i*: var. ant. «perquè».

69. *la bridó a*: var. ant. «la mà sobre d'un».

70. *luego ab la mà*: afegit.

71. *ab*: afegit.

72. *tocar*: var. ant. «procurar». Llició dubtosa.

73. Ms. «peprots».

74. Segueix, ratllat, «y».

75. Ms. «l'Àfusellat».

76. *l'atenció deguda*: resultat d'una esmena, la variant anterior de la qual resulta il·legible.

77. *Hostalets*: var. ant. «los Hostalets».

78. *obligat*: afegit.

Lo pas del Grau ha jugat en tots temps un paper important com a punt estratègic.⁷⁹ Únic camí mitjanament accessible per passar de la comarca d'Olot a la plana de Vic, en totes les gl[ui]erres ha estat una gola afamada de carn humana⁸⁰ que ha fet tremolar a més d'un soldat vell, i més d'un general de nom ha contat com un dels fets més gloriosos de la seva campanya lo pujar a viva força el Collsacabra. Si es vegés la sang que hi ha vessada per aquells encontor[n]s, causaria horror. Déu vulgui que no se n'hi junti d'altra mai més, o a lo menys que no sigui la de dalt i la de baix espanyola.

Estant en aquestes i altres filosofies, vingué a avisar-me el mosso que l'esmorzar estava a punt, i jo, sens fer-me pregar, vaig acudir a cap de taula, obligant an ell⁸¹ a prendre puesto al costat meu. Qualsevol que ens hagués vist menjar, haguera cregut que estàvem dejunis de dos dies, de tal manera vàrem emprendre i devorar aquell enciam i aquella grossa truita. Sobretot a⁸² aquesta última, li vaig trobar tots los gustos, entusiasmant-me hasta el punt de felicitar a l'hostalera, que, complacent com totes les de l'ofici, s'oferí espontàneament a repetir son obra, pretextant que encara quedaven ous a casa. La temptació era forta, mes⁸³ no vaig consentir-hi per vergonya; però abans de girar full vull que consti que tinc promès⁸⁴ que, si mai arribo a savi, he d'escriure un llibre sobre les excel·lències de la truita amb mongetes i adobada amb la salsa de S[ant] Frances[c].

Era hora d'emprendre de nou la marxa, volg[ui]ent arribar a l'hostal de la Rotllada abans que el sol vessés sos⁸⁵ raigs⁸⁶ massa de dret sobre els nostres caps, i jo, respectant aquesta atinada observació del meu digne guia, faig muntar de nou la mula i, seguint ses⁸⁷ petjades, vàrem emprendre la pujada⁸⁸ del Grau Xic.

No ha pas estat lo meu pensament descriure l'hermós itinerari del camí del Grau, que per tal cosa se necessiten qualitats que jo no he tingut mai⁸⁹ ni sabria pas com posar-m'hi per descriur[e] l'espectacle grandió que es domina des d'aquelles altures en un dia d'un cel pur i serè com aquell a què em refereixo. Se pot dir que tota la província de Girona és a sota els peus: al primer terme, la frondosa comarca d'Olot, amb sos⁹⁰ cràters oberts, ses negres grederes i sa verdor; més enllà, les planures de l'Empordà; més lluny, el mar; el cap de Creus, mig esborrat per la boira; els Pirineus, estenent-se per tota l'esquerra; el Canigó i el Puigmal, amb ses blanques congestes; més [a] prop, les feréstegues muntanyes de Vidrà amb ses espantoses cingladeres. A la dreta, les comarques de S[an]ta Pau, Mieres i Cogull, atapeïdes de boscos i maleses; més enllà, el pla de Girona, amb sos rius i ses pollangredes,⁹¹ i, més ençà, el Montseny i les Guilleries, país casi desconegut⁹² i misteriós, ple de llegendes

79. com a punt estratègic: afegit.

80. una gola afamada de carn humana: var. ant. «un punt negra».

81. a n'ell: var. ant. «a n'el mosso».

82. a: afegit.

83. mes: var. ant. «pero».

84. que tinc promès: var. ant. «que la veneració que profeso a las truitas ab mongetas».

85. Segueix, ratllat, una síl·laba o mot breu il·legible.

86. Ms. «raits».

87. sas: var. ant. «las».

88. la pujada: afegit.

89. Segueix, ratllat, «pero desitjaria».

90. Ms. «sas». Lliçó errònia.

91. mes enlla l'Pla de Girona ab sos rius y sas pullangredes: afegit.

92. país casi desconegut: var. ant. «antich cau de lladras».

estranyes, pàtria del llegendari Serrallonga. No em sento pas capaç de descriur[c] tot això, perquè en casos semblants⁹³ jo sols sé sentir, sols sé obrir mes potències perquè entri per mos ulls a doïls la llum que tot ho encén i divinisa;⁹⁴ les orelles, perquè ne cullin les notes vagues d'immensa harmonia que es desprenen de la naturalesa quan està⁹⁵ en tota sa potència, i els pulmons i el cor, perquè m'emborratxin de vida i de sentiment⁹⁶ i em portin a les regions de l'esperit a on sento el llenguatge de Déu i llegeixo en lo llibre obert de ses grans⁹⁷ obres; sí, escolto i llegeixo, però no «ho» sé explicar-ho.

I prou de divagacions: tornem an l'Afusellat,⁹⁸ qui cada vegada més complacent gràcies a les repetides mostres de simpatia que ja en forma de cigarros ja en forma de truites, pebrots i tomates li he prodigat, se digna contestar a casi totes mes preguntes, que es reduïxen a saber⁹⁹ los noms de les masies i llocs que anem attraversant, i hasta a alguns fets de les passades guerres civils, de què aquesta comarca ha sigut teatre, i de les quals se mostra molt al corrent.

De prompte i després d'una llarga pausa, se'm gira i em diu, amb una inflexió de veu que jo encara no li coneixia:¹⁰⁰

— Vol saber per què em diuen l'Afusellat?¹⁰¹

— Bona per màrfegues — vaig pensar jo entre mi mateix, recordant-me del mosso del quènto de què he fet menció més amunt. Però no li vaig tornar resposta, per ensajar si aquest sistema tindria més efecte tractant-se d'un home tan original. I, efectivament, sense preguntar-ho, vaig saber que el meu company era un antic carlista de la guerra dels Matiners,¹⁰² i que, fet presoner per sorpresa per un enemic personal seu, fou passat per les armes, lo que li havia valgut l'apodo que portava.

— I no vàreu morir? — vaig exclamar no poguent contenir ma sorpresa per revelació tan estranya.¹⁰³

— No ho sé! — féu ell amb lo seu característic moviment d'espallics. La pregunta era de si bastant estúpida; però no es pot negar que la resposta era original i digna del que la pronuncià, amb veu fosca i concentrada, mentres que,¹⁰⁴ altra vegada, les ombres de l'enuig tornaren a c[aj]ure sobre aquella naturalesa estranya, i, tant per lo to de veu amb què pro-

93. en casos semblants: afegit.

94. divinisa: var. ant. «armonisa».

95. cuan està: afegit.

96. y de sentimen: afegit.

97. grans: afegit.

98. Ms. «l'fusellat».

99. a saber: afegit.

100. una inflexió de veu que jo encara no li coneixia: var. ant. «un to de veu particular».

101. Ms. «l fusellat».

102. Guerra dels Matiners (1846-1849). Per a uns historiadors, aquesta va ser la Segona Guerra Carlina, situada entre la guerra dels Set Anys (1833-1840) i la tercera carlinada (1872-1876). En canvi, per a d'altres historiadors, hi hauria únicament dues guerres carlines al llarg del segle XIX, essent l'anomenada guerra dels Matiners, senzillament, un període de conflicte bèl·lic menor entre carlins i liberals, localitzat exclusivament a Catalunya.

103. Segueix, ratllat, «La pregunta era de si bastan estúpida i volg[u]enla adobar vaig anyadir: donchs com vos vareu salvár?».

104. La pregunta era de si bastan estúpida pero no s pot negar que la resposta era original y digna del que la pronuncià ab veu fosca y concentrada mentres que: afegit.

nuncià aquestes últimes paraules com per son aspecte aclaparat i misteriós, vaig sospitar¹⁰⁵ que, per ma imprudència, acabava de perdre en un moment tot lo terreny guanyat en moltes hores de treballar.

Cansat d'aquella brega, encara que amb la curiositat més excitada que mai, vaig resoldre donar temps al temps i esperar una ocasió més propícia, l'alto de ca la Rotllada, per exemple, per sondejar aquell caràcter tan *sui generis* i arrabassar-li aquell[a] espècie de secret¹⁰⁶ que tant s'obstinava en guardar.

L'hostal de la Rotllada se pot dir que parteix en dos trossos iguals lo camí d'Olot a Vic. És una antiga casa pairal de característica apariència, sentada entremig d'extensos prats d'herba verda i ufanosa i camps de conreu bastant esmerat[s]. L'aigua corre pertot arreu en forma de modestos reguerons, i a tiro de bala espessos boscos de faigs¹⁰⁷ i roures animen la perspectiva i alegren el cor!¹⁰⁸ Quan estàvem a ses envistes eren cosa de les deu del matí, i el sol quicia com a plom fos sobre nostres testes, fent-nos desitjar l'alto reparador de l'hostal. Jo, inseguint la meua tàctica del principi, convençut de que la bucòlica era el registre¹⁰⁹ que més bé sonava en aquella espècie d'orgue espatllada i el menys exposat a contratemps, vaig començar amb certa delicadesa i com parlant amb mi mateix a exposar lo meu plan de deixar passar a l'hostal el fort de la calor, refent la naturalesa amb un bon dinar i una bona migdiada. Mon excel·lent¹¹⁰ guia no fou sord an aquestes consideracions, de tal modo que tornà a serenar-se ja abans d'arribar, i, en sent a la porta de l'hostal, s'oferí espontàneament a ajudar-me a desmuntar, presentant-me sos robustos braços estesos i hasta es permeté fer-me un compliment a propòsit de ma lleugeresa de cames. La sol·licitud del bon home m'enterní, i, a saber, m'hi tenia tan poc acostumat!

A ca la Rotllada, com pertot arreu, fou ben rebut. L'hostalera s'alegrà d'allò més de tornar-lo a veure, i alguns traguers, que allí bevien¹¹¹ en senyal d'amistat, li presentaren sos porrons. Aprofitant lo temps que ell estava aconduint l'animal a l'estable, i després d'haver dat les disposicions més peremptòries per matar la set que em devorava, vaig entaular conversa amb l'hostalera, preguntant-li:

—Doncs, ja el coneixeu de molt temps an l'Afusellat?¹¹²

—Ai, senyor! —féu ella amb un cert to de llàstima—. Encara no era vostè al món que jo ja li havia servit l'aiguarent a dotzenes de vegades. Quan era *sargento*¹¹³ de guies d'en Cabrera¹¹⁴ a l[la] guerra dels Matiners, prou estades havia fet aquí, tant de nits com de dies!

105. *sospitar*: var. ant. «compendrer».

106. *secret*: var. ant. «segrè».

107. Ms. «faits».

108. Segueix, ratllat, «Hermos pais de Collsacabra quantas vegadas he fet castells al aire somiant en tas verdas pradas tes esplendits boscos i tas frescas torrenteras!».

109. *l'registre*: var. ant. «la pedra de toch».

110. Ms. «exetent».

111. *que allí bebian*: afegit.

112. Ms. «l fusellat».

113. *sargento*: var. ant. «oficial».

114. Ramon Cabrera, (Tortosa, 1806), denominat el Tigre del Maestrat, és, després de Zumalacárregui, la figura més mitica del carlisme. La seva activitat es va concentrar, sobretot, en la primera carlinada i en la guerra dels Matiners, en una zona que abraçava part d'Aragó, del País Valencià i de Catalunya. A partir de 1850, en què es casa a Anglaterra, viu més allunyat del carlisme, tot i que, el 1869, Don Carlos VII li va atorgar la direcció política i militar del carlisme.

Déu meu, quina diferència d'home d'aleshores amb ara! Ni sembla el mateix. Aleshores era un jove guapo i ben plantat com pocs n'hi hag[ue]s, alegre com unes pasqües, sempre en tenia una per dir. A vegades arribaven fets un sang i fetge, morts de son i rebentats de caminar que feien llàstima,¹¹⁵ p[er]ò ell, l'humor no l'acabava mai. Al ser al pas de la porta, ja cridava: «Magdalena, ja som aquí!» I jo sempre tenia algun racó per ell, encara que la casa hag[ue]s estat passada a saco. Quan no hauria tingut un bocí de pa i un trago per ell no l'haguera tingut ni pel rei. Sempre em deia, bromejant,¹¹⁶ que, quan seria capità,¹¹⁷ se casaria amb mi. Ja va trobar bones xarretes, pobre Joan! Des de que el varen afusellar,¹¹⁸ mai més n'ha estat altre.¹¹⁹

— Però expliquen-me això — vaig dir jo impacient —. El varen afusellar¹²⁰ de debò o de per riure? Perquè a la meua terra els afusellats¹²¹ se'n van tots a l'altre món.

— Déu hi guard a vostè — contestà la bona don[a] amb veu compunyida —. El va afusellar¹²² en Clavell de Tona a la vora de la Vola, i amb dotze bales al cos i les mans garrotades a l'esquena, s'escapà fugint del mig del quadro, perdent-se al mig del bosc. Ningú, ni ell mateix, sap lo camí que va fer aquella nit. Moltes cases de pagès, des del castell de la Vinyeta hasta la Bertrana de l'Esquirol, des de Salés de Dalt hasta S[ant] Pere de Casserres, varen sentir aquella nit uns crits tan esgarifosos que feien enervar els cabells del cap. Los gossos callaven, arramblant-se a les cases amb la cua entre cames, i els homes més valents barraven portes i finestres, pensant-se que era una ànima condemnada. L'endemà, uns llenyaters de Roda el trobaren sense sentits, nu de pell a pell i fet una llaga de dalt a baix, puix que no sols la roba, sinó que hasta la pell i la carn¹²³ havia deixat penjada pels alzinalls i argelagues. Veient que encara respirava, l'embolicaren amb una manta i el varen portar a l'hospital de Roda, a on estigué mesos enters, si es mor no es mor. En son deliri feia uns crits horrorosos, creient-se sempre a l'infern i prenent per dimonis a to[t]s los que el rodejaven, mania que li durà molts anys i encara ara no asseguraria pas que n'estés del tot reseixit.

— És [a] dir, que creieu que no hi és ben bé tot?

— Què vol que li digui? El mateix home d'antes mai més ho ha estat; el seu gènit s'és girat com una mitja; però, com és tan bon home i tan prudent,¹²⁴ tothom el vol i, com que té prou¹²⁵ lletra, se guanyava la vida a l'hivern ensenyant de llegir per les¹²⁶ cases de pagès i, a l'estiu, traginant senyors per aquesta muntanya. De la seva desgràcia, no en vol parlar mai, i, si se n'hi parla, se coneix que se li dona un disgust.

115. que feyan llàstima: afegit.

116. bromejant: afegit.

117. capità: var. ant. «general».

118. Ms. «fusellar».

119. Segueix, ratllat, «Com se veu l'hostalera fou l'única persona que donà al fusellat son veritable nom. Per una delicadesa innata y tal vegada inconscient no acceptava un apodo reconegut universalment hasta per lo mateix interesat [lliçó il·legible], delicadesa que no se si era prou reconeguda».

120. Ms. «fusillar».

121. Ms. «fusillats».

122. Ms. «fusellar».

123. y la carn: afegit.

124. y tan prudent: afegit.

125. prou: var. ant. «molte».

126. las: var. ant. «aquestas».

Ja estava explicat l'enigma; però jo, impressionat per aquella història tan terrible com rara, no estava pas satisfet. Un home afusellat!¹²⁷ un home que ha passat¹²⁸ lo trànsit més horrorós que la mort mateixa, des del desespero de deixar la vida, sisplau per força, en lo ple de la joventut, de la salut¹²⁹ i de les il·lusions, hasta el moment precis d'agafar lo picaporta de l'eternitat, i obrir i no entrar o, més ben dit, e[n]trar i tornar a sortir... És un cas únic.

Tots n'hem conegut d'homos que, vençuts per una malaltia, han arribat fins a l'últim escaló de la vida; però aquests o bé no es recorden de res o bé han conservat un restó d'esperança fins a l'últim moment, ignorant la gravetat del seu mal;¹³⁰ ni són pas rars, sobretot en temps de guerra, els casos d'homos que s'han vist en capella i hasta enmig del quadro o bé que, en mig de la brega,¹³¹ s'han vist encarada una arma que ha vomitat sobre d'ells un torrent de plom. Però no és pas lo mateix, per horrible que siga. Lo fil de l'esperança aprimat «a» fins a l'última expressió no s'ha pas arribat a trencar; la sensació psicològica verdaderament final de la vida no s'ha pas efectuat. Però, en el cas present, ja és altra cosa. Aquí hi és tot; el drama s'ha desenvolupat hasta l'últim punt i encara és anat una mica més enllà: s'ha format el quadro, s'han engatillat l[es] armes, ha explotat la pólvora, el plom¹³² ha romput la carn i els ossos,¹³³ la vida s'ha després del cos,¹³⁴ l'ànima ha baixat a l'infern i... aquest home encara¹³⁵ parla, encara és ple de vida...!

Homos de ciència que, per escodrinyar les últimes percepcions de l'ànima en lo moment precis de trencar-se el llaç misteriós que l'uneix amb lo cos, heu tingut necessitat de recórrer a hipòtesis imaginàries, basades en una ciència abstracta, sense poguer presentar¹³⁶ un testimoni presencial que dongués¹³⁷ fe de vostres teories: savis del Nord d'Amèrica, que en lo vostre afany d'explicar¹³⁸ lo que ningú podrà saber sinó el dia en què ja no ho podrà contar,¹³⁹ no heu trobat millor medi que el primitiu i rudimentari de, posant-se una soga al coll i pensar penjar d'una biga de vostre gabinet, exposant-vos a que el vostre ajudant tallés la corda un segon massa tard i anar-vos-en¹⁴⁰ amb lo vostre secret a l'altre barri, jo vos he guanyat per mà. Jo he trobat en mon camí una persona que m'explicarà tots aquests misteris. Jo sabré tot això que tant vos intriga sense necessitat de cremar-ne les celles ni fer cap barbaritat.¹⁴¹ Jo...

Però capficat amb aquestes i altres cabòries, no em recordava que tenia¹⁴² de raure amb un home que, segons ma opinió, confirmada per la de l'hostalera, no era com los demés. Un

127. Ms. «fusellat».

128. *ha passat*: var. ant. «ha ha passat».

129. *de la salut*: afegit.

130. *ignorant la gravetat del seu mal*: afegit.

131. *mig de la brega*: var. ant. «momens de lluita».

132. *l plom*: afegit.

133. *y l's ossos*: afegit.

134. Segueix, ratllat, «y».

135. Ms. «encar».

136. *presentar*: var. ant. «testi [...]». Mot interromput.

137. *dongues*: var. ant. il·legible.

138. *explicar*: var. ant. «saber».

139. *contar*: var. ant. «explicar».

140. *anarvosen*: var. ant. il·legible.

141. *fer cap barbaritat*: var. ant. «d'esposarme».

142. Ms. «tinia».

home que, de la seva desgràcia, no en volia parlar mai i, si se n'hi parlava, se li donava un disgust. El cas era grave i ple de dificultats; però, què no pot una voluntat excitada per la curiositat i concentrada en l'adquisició d'un secret?¹⁴³ Se tractava d'explorar un món nou, i els medis de què disposava, encara que dificultosos i exposats a un fracàs,¹⁴⁴ no hi ha dubte que eren menys perillosos¹⁴⁵ que l'adoptat pels savis nord-americans.¹⁴⁶

Jo forçaria la màquina, jo atiparia an aquell home fins a rebentar, no plantent los cigarros ni escassejant l'aiguardent. Sols temia, a pesar de tot,¹⁴⁷ [que] de la seva desgràcia, no en voldria parlar. En quant a lo de donar-li un disgust, Déu m'ho perdoni, era lo que menys me preocupava.

Poques vegades el meu ingeni, de si peresós, s'ha vist en tortura com en aquell dinar. Tan prompte l'hostalera ens avisà de que la taula estava parada en un quartet lluny del bullici dels viatgers, quan començaren los meus treballs de xapa i mina contra aquell pobre home que ja mai podia somiar que, en aquells moments, preocupava per enter mes¹⁴⁸ facultats. Totes les meves atencions, totes les meves preferències eren per ell: jo li omplia el plat d'arròs fins a vessar, li guardava¹⁴⁹ los talls més carnosos del pollastre, no permetia mai que el seu got estés sense vi, i, fins abstret per complert i olvidant-me que parlava amb un mosso de peu, vaig arribar a preguntar-li si no sentia pas aire pel batent de la porta mig oberta; en una paraula, no fa pas més un pare per un fill del que jo feia per ell en aquells moments en què, precisament, em preparava per donar-li un disgust, sols per proporcionar-me el gust de satisfer la meua curiositat. Ell, per sa part, se deixava tractar com un manyagós, acceptant les meves delicadeses com si fos la cosa més natural del món. Mai deia «de» no, mai tenia massa arròs, massa pollastre ni massa vi; tot passava per la seva boca i es fonia com si caigués en un abisme sens fons. Però dec fer constar, en honra seva, que per ço les poques o moltes facultats mentals de què disposava no en valgueren pas menys, sent sa tranquil·litat d'esperit mal·le·rable, i responent a mes atencions amb rialletes amables i a mes preguntes amb satisfactòries raons. La fiera estava del tot amansida.

Estant la cosa a punt de caramel·lo, com se sol dir, era arribada l'hora d'anar dret al bultro. Encesos los cigarros, aixís com qui no hi toca, vaig procurar portar la conversa a la guerra dels Matiners o la *Matinerada*, com deia l'hostalera, fent-la recaure principalment sobre la seva persona. Al principi, mostrava algun recel de parlar de certes coses; però jo, per inspirar-li confiança, li vaig dir:

— Jo també sóc del[s] vostres; jo també l'he feta, la darrera carlinada.

Una rialleta de desconfiança fou la resposta d'aquestes paraules; però jo, sens fer-li cas, vaig seguir dient:

— Les ideies eren les mateixes, però els homes no ho eren pas. No hi havia pas ara aquells homes de ferro del vostre temps, aquells lleons que es passejaven per tot arreu, lo mateix al fons de l'Empordà que al pia de Barcelona, bellugant-se entre un formiguer de

143. Ms. «segret».

144. y esposats a un fracàs. afegit.

145. perillosos. var. ant. «esposats».

146. Segueixen dues síl·labes il·legibles.

147. Segueix, ratllat, «no lograr lo meu objecte en quant a lo de donarli un disgust, Deu [un o dos mots il·legibles per mor d'una taca de tinta] perdoni! va ser lo que menys me preocupà».

148. mas. var. ant. «totas».

149. guardaba. afegit.

soldats, fent cara cada un d'ells a deu,¹⁵⁰ i fent posar lo peu a rotllo a les més fortes columnes. Homes¹⁵¹ com en Marçal,¹⁵² en Borges¹⁵³ i els Felips¹⁵⁴ no han pas deixat hereus.

— Cert que no — feia amb alguna vivesa — ; cada un d'aquell temps valia per cinc d'ara. Érem pocs i sols en tota Espanya.¹⁵⁵ Si no haguessen ferit a D[on] Ramon¹⁵⁶ amb el foc del Pasteral,¹⁵⁷ en Concha,¹⁵⁸ amb sos vuitanta mil homes, s'hauria fet la llesca com els demés.

— És veritat — vaig dir jo seguint-li la veta — , que no guanyàreu viles com Igualada, Olot i Vic; però, per què les necessitàveu? Vosaltres, lo mateix dormíeu sobre la neu o sobre la palla podrida d'un femer, que sobre la marfega d'un bon llit;¹⁵⁹ però nosaltres, si no ens podíem allotjar en bones poblacions, ja érem morts.

— No me'n parli. Si jo veia ara uns pipiolis que amb vuit dies de venir¹⁶⁰ a la meua company[i]a, els haurien hagut d'enterrar. El pet sols del trabuc els haguera aixafat.

— Déu meu — exclamava jo fent el filòsof — , quanta sang perduda, quantes vides malfastades i quantes plantes humanes segades de soca rel!¹⁶¹ I tot, per què? Qui ens pagarà mai nostres sofriments? I encara aquesta campanya [...],¹⁶² la vostra! Quantes penalitats no deguéreu passar! I vós, sobretot, us en deguéreu veure de crespes!

— Si m'en vaig veure?¹⁶³ Ojalà la meua mare m'hagués afevat entre sos braços el dia que vaig nàixer.

El pobre home començava a respirar per la ferida. Unaombra passà per son front i sos colzes; apoiats sobre la taula, cruïxiren amb lo pes de sa testa, que caigué entre les dos mans. Jo, sense perdre moment, vaig continuar:

— No digueu pas açò!

— Ja ho sé que la vostra vida ha sigut per demés atzarosa, que heu passat perills i sofriments inaudits, que us heu vist entre la vida i la mort; però lo passat passat, i dioxós qui pot contar-ho. Per altra part, no deixa de ser una satisfacció poder contar lo que ningú més pot contar: la vostra vida i els vostres fets tothom los sap, i, quan vós passeu, tothom vos mira i diu «aquí passa un valent».

— Doncs jo donaria totes aquestes¹⁶⁴ satisfaccions a qui les volgués.

150. *cada un d'ells a deu*: var. ant. «a tothom».

151. Ms. «Homens».

152. «Marçal»: un dels capitosts de la guerra dels Matiners del bàndol carlí.

153. Josep Borges: un altre dels capitosts i figura destacada de la guerra dels Matiners del bàndol carlí.

154. Els Felips: altres figures destacades del bàndol carlí durant la guerra dels Matiners.

155. Segueix, ratllat, «y en Concha va necessitar vuitanta mil omens per acabamse».

156. Cada vegada que en el text s'esmenti Don Ramon, es fa referència a Don Ramon Cabrera.

157. A finals de gener de 1849 es va produir una de les accions bèl·liques més destacades de la guerra dels Matiners, la batalla del Pasteral, prop d'Amor, una població que s'havia convertit en el centre d'operacions de les tropes carlines.

158. Manuel Gutiérrez de la Concha, marquès del Duero. Va ocupar la Capitania General de Catalunya el 1847.

159. *que sobre la marfega de un bon llit*: afegit.

160. *venir*: var. ant. «anar».

161. Ms. «de sola arrel». Lliçó errònia.

162. Mot il·legible.

163. *Si m'en vaig veure*: var. ant. «Si varem patir?».

164. *aquestas*: var. ant. «las».

Se veia clar que no era pel costat de la vanitat que aquell home flaquejava; no obstant, vaig continuar:

— Què volem que us diga; a mi m'interessen extraordinàriament certes coses; lo que m'heu contat, per exemple, m'ha agradat de sentir-ho, i sempre que topo amb algú que tingui història, l'escolto amb gust. Sempre se n'aprenen de noves; però, la veritat, mai n'¹⁶⁵havia sentit cap de tan grossa com la que em contàveu aquest dematí del vostre afusellament.¹⁶⁶ M'agradaria que me la contéssiu més per fil.

— No l'he contada mai a ningú — digué l'home¹⁶⁷ alçant el cap i fent un sospir.

— I per què?¹⁶⁸

— Per ço.

N'hi havia per desesperar-se. Per un moment, vaig témer que serien malaguanyats tots los dispendis i tots los afans d'aquella jornada, i no deixava de molestar-me la idea de que aquell home podia haver abusat de mi mateix, explotant mon caràcter impressionable, des-pertant i mantenint viva ma curiositat per medi d'un fantasma de secret que li servia admirablement per fumar-se mos cigarros¹⁶⁹ i atipar-se d'aiguardent¹⁷⁰ bons bocins¹⁷¹ a costes meves. Aquesta idea, encara que absurda, ajudada del consegüent disgust que produïx lo no poder satisfer un desig, m'indignà de tal manera que, de bona gana, l'haguera empresa contra ell a coccs i a cops de puny,¹⁷² a no fer-me la prudenta reflexió de que, amb tals arguments, a part de que res lograria, la meua derrota era segura, perquè ell era més fort que jo.¹⁷³ No em quedava altre recurs que seguir de bones en bones o anar-me'n a dormir deixant-li llibre el camp; aixís és que, volguent intentar un últim esforç, vaig dir-li al mateix temps que li posava la mà familiarment sobre l'espatlla:

— Mireu, Joan; soms amics, no és veritat? Jo no us coneixia pas hasta avui i, no obstant, vos dic de cert que vos faria qualsevol favor. Només vos demano que no feu cas ni vos ofeneu si insisteixo en una cosa que tal volta vos molesta; però, què hi farem? Els homes soms com les criatures, i malaventurat a qui se li posa una ceba al cap, que ja costa de traure l'hi. M'heu de contar aquesta història; m'heu de contar de pe a pa lo que us va passar en aquells moments tan terribles en què vàreu ser afusellat,¹⁷⁴ i de quina manera vàreu poguer sortir-ne.

— Però si no sé de quina manera vaig sortir-ne... ni sé encara si n'he sortit — va exclamar amb un to de disgust¹⁷⁵ que feia llàstima —, lo que em féu apreciar tota la certitud del ditxo de l'hostalera. Però jo no estava pas en aquells moments per sentir pietat de ningú; sinó que, cada vegada més encarnissat, vaig afegir:

— Però lo que vàreu veure i lo que vàreu sentir, no podríeu explicar-m'ho?

— És que si explicava lo que vaig veure i sentir ningú me'n creuria — contestà amb abatiment, tornant a tirar sa testa sobre les dos mans.

165. n': afegit.

166. Ms. «fusellament».

167. Ms. «homo».

168. Y *perque?* var. ant. «¿Y això que vol dir?».

169. Ms. «xigarros».

170. Segueix, ratllat, mot il·legible.

171. *bons bocins*. var. ant. il·legible.

172. Ms. «cops de punys».

173. Segueix, ratllat «Vaig intentar l'últim esforç».

174. Ms. «fusellat».

175. *de disgust*. afegit.

— Jo sí me'n creuré, Joan — vaig dir-li amb efusió, vegent lo cel obert —; jo us en creuré perquè sé que sou una persona honrada, incapaç de mentir.

La victòria era meua; el bon home estava enternit per les mostres de consideració que jo li donava, contribuint-hi no poc en lo meu concepte lo anomenar-lo pel nom de Joan,¹⁷⁶ en lloc del motiu d'Afusellat¹⁷⁷ que devia recordar-li les hores més amargues de la seva vida. Li vaig conèixer per sa mirada fixa i simpàtica i per sa mitja rialleta de carinyosa complacència, molt abans de que obrís los llavis per dir-me:

— És una història un xic llarga, perquè hauria de començar per dir-li qui era el¹⁷⁸ qui fou la causa de la meua desgràcia.

Res vaig contestar-li de paraula, però amb la mirada¹⁷⁹ i amb l'actitud¹⁸⁰ vaig significar-li que, per llarga, no em pesaria pas. Allavors, després de gratar-se detràs de l'orella i de passar-se la mà pel front com per reunir antics records, començà diguent, com continuant una conversa interrompuda...

— No era pas mal home, si es vol, i hasta havíem estat bons amics en la nostra joventut. Junts havíem començat a anar a estudi, junts havíem anat prous vegades¹⁸¹ a caçar nius a la primavera i a parar rams a l'hivern, i junts havíem fet les nostres primeres calaverades de la joventut; però ell venia de regalia de lliberals pel seu pare, que era miliciano de l'any trenta i havia fet la guerra dels Set Anys,¹⁸² i jo tenia un oncle que havia estat realista dels de l'any vint-i-ciuc, i un germà gran que havia mort a la batalla de Peracamps.¹⁸³ D'això, ja n'hi havia massa perquè ens disputéssim de quan en quan i acabéssim per renyir, sobretot quan «en» ell, que era més amic de pintar-la que de fer córrer un dels telers que el seu pare tenia a casa seva, se féu voluntari dels tercers catalans a l'any quaranta-quatre.

Passaren alguns anys sens veure-li la cara ni saber res d'ell, fins que, cap a l'any quaranta-set, quan començaren a córrer les primeres notícies de l'entrada d'en Cabrera, trobant-se a Vic la seva companyia, vingué al poble a[l] frente de dotze homes a ensenyar-nos sos galons de *sargento*¹⁸⁴ primer que acabaven de dar-li. No cal dir que ens vegérem i que amb la vista se renovaren els antics rancors, tant més quant ell, veient-se amb lo seu vestit de panyo i els seus galons, es dava més to que un general i aprofitava totes les ocasions per molestar-me amb les seves xanxes i paraulades.

Estant al capvespre a la taverna amb alguns companys, digué al moment que jo entrava, mirant-me de fit a fit: «Els que jo penjaría primer no serien pas aquests morts de fam que vénen de França fugint de la misèria i passant el temps matant polls per aquestes pallisses, sinó an aquests panxacontentes que els ajuden per sota mà».

Jo tenia un gènit¹⁸⁵ com una pólvora, i, comprenent que el tiro anava per mi, no em vaig poguer tenir de dir-li: «Que et dec alguna cosa, mestre? Perquè si et dec, estic prompte a pagar-te en bona moneda».¹⁸⁶

176. Joan: var. ant. «font».

177. Ms. «de fusellat».

178. cf. var. ant. «el».

179. la mirada: var. ant. «la meua mirada».

180. la actitud: var. ant. «ab la meua actitud».

181. prous vegades: afegit.

182. La guerra dels Set Anys (1833-1840) és un dels noms de la Primera Guerra Carlina.

183. La batalla de Peracamps, a finals d'abril de 1840, va marcar el definitiu principi del final de la primera carlinada a Catalunya, que acabaria el juliol de 1840.

184. Ms. «sargento».

185. Ms. «geni».

186. estich pronte a pagarte en bona moneda: var. ant. il·legible.

- Lo que tu em deus, ja m'ho cobraré quan sigui l'hora — digué ell tornant-me a clavar la vista.

— Fes que aquesta hora no arribi mai — vaig dir-li sostenint-li la mirada —, perquè ja saps que a on *las dan las toman*, com diu el ditxo.

Se posà fet una fúria i, fent retrunyir la taula amb un cop de puny,¹⁸⁷ cridà amb una veu com un toro: «Mira, no em provoquis,¹⁸⁸ animal; perquè si t'agafo et faig donar cinquanta palos al mig de la plaça».

— I qui ets tu, *carnestoltes* — vaig dir jo cridant tant com ell — per donar-me palos a mi ni a ningú?

— Sempre m'has semblat llarg de llengua — digué ell casi ronc de ràbia —; però vull veure l'hora que et creixerà encara un pam i mig, perquè el teu coll put a cànem de mitja hora lluny.

— I el teu — vaig dir jo, ja desesperat — put a vi que no s'hi pot tenir cara.

Què vaig haver dit! Mes abans de tenir temps de pensar-ho, vaig tenir entre cap i coll un porró ple de vi, tirat amb tanta fúria que, a no haver-li pogut parar la closca presentant-li el tou de la barretina,¹⁸⁹ em deixà esguerrat per tota la vida.

No era pas jo home per rebre amb paciència semblant insult; aixís és que, abans que ningú em pogués aturar, ja l'havia agafat pel coll de la catracòlica, arrossegant-lo per la sala i rebotent-lo sota¹⁹⁰ una taula, després d'haver-li arrencat tots los botons i romput la camisolà de dalt a baix. El terratrèmol que en aquell moment s'armà no és per contar-ho, ni ho contaria de segur si no hagués tingut la sort de que s'apagués el llum d'un cop de les moltes cadires i bancs que anaven a l'aire, quedant-nos a les fosques i donant-me temps de saltar per una finestra baixa i escabullir-me del poble sens posar els peus a casa meua.

El no portar cap arma em privà aquell dia de fer una mort, però amb lo succeït¹⁹¹ ja n'hi havia massa perquè, amb los temps que corrien, quedés privat de viure tranquil al poble i d'entrar en ell com no fos amb les armes a la mà; aixís és que, sens pensar-m'hi més, vaig anar de dret a la muntanya [a] allistar-me en la primera partida que vaig topar, que fou la d'en Massana.

No vulgui saber les privacions, fatigues i malencontres que vaig passar durant aquella campanya desgraciada, «a» fins que pels meus mèrits, si val a dir-ho, me varen donar lo grau de *sargento* primera i vaig entrar a formar en la companyia de guies de D[on] Ramon. En Clavell, per la seva part, tampoc va perdre lo temps i va arribar a cabo, o sia capità del *tercio* de Vic, que [an]java¹⁹² de guerrilla amb la columna d'en Paredes.

Des del principi de la campanya no ens perdérem mai de vista. Molt sovint tenia jo notícies d'ell. Un dia havia jurat en veu alta en la plaça del poble portar les meves orelles per fer-les amb arròs; [un] altre dia havia convidat a ma germana pel dia que fregís [e]l meu sang i fetge amb pebrots i tomates,¹⁹³ o bé m'enviava recados directament pels coneguts, encarregant-me que em preparés per fer la fi del porc. No cal dir que jo li contestava pel mateix aire, jurant-li que si tornava a posar-se'm al davant, ja no em contentaria amb arren-

187. Ms. «pop de puny». Llicó errònia.

188. *Mira, no'm provoquis*: var. ant. «No m'tentis, no'm». Frase interrompuda.

189. *presentandi l'tou de la barretina*: afegit.

190. *sota*: var. ant. «per sota».

191. Ms. «sutseit».

192. [an]java: llicó dubtosa.

193. *ab pebrots y tomates*: afegit.

car-li els botons, sinó que li arrencaria — fins —¹⁹⁴ l'ànima condemnada. I és ben cert que no entrava pas mai en foc que no em recordés d'ell i no em bullís la sang de ràbia i desig de venjança.

El dia vint-i-tres d'agost fou la desfeta d'en Paredes a l'Esquirol. Jo estava amb la meua companyia d'emboscada,¹⁹⁵ a la dreta de la columna que pujava perseguint an en Marçal, sense entendre que es ficava a la gola del llop. Sota nostre, hi havia els batallons d'en Borges i d'en Sargatal i el nostre capità tenia l'ordre de D[on] Ramon¹⁹⁶ de no tirar un tiro fins que la [...] ¹⁹⁷ de la columna toqués les parets de Cantonigròs, on estava ell amagat amb un bon grapat de gent. Déu meu!, vaig pensar tornar-me boig d'alegria quan vaig regonèixer an en Clavell al frente de la seva patuleia, amb lo sabre a la mà dreta i una tercerola a l'esquerra, pujant com un desesperat. El temps que passà fins que sonà el primer tiro me semblà un segle¹⁹⁸ i quan, al crit de «viva el Rei», nos vàrem llançar com a gossos sobre aquells infelïços que no sabien de quin món eren, mon únic pensament fou encarar-me amb lo meu enemic, perquè vaig reservar tota la carga del meu trabuc.

Era un valent, en Clavell, no cal negar-ho. A pocs passos de mi va plantar cara i féu foc sobre un voluntari que m'havia pres la delantera. Sempre més me'n recordaré: era un pobre minyó de Seva, que li dèiem en Cames per la seva lleugeresa. No va pas dir ai, puix que rebé el tiro tan de prop, que jo, que estava detràs, vaig veure sortir-li la fagonada per l'esquena.

Amb això ja estava jo sobre d'ell aplanant-li el trabuc; però aquell home no era mortal, perquè, per més que per dos vegades vaig fer caure el gatillo, el tiro no sortí. Foc, aquil, cridava jo an els meus, i una pluja de bales li alçava la pols a sota els peus. Però en va me vaig tirar sobre d'ell, saltant mates i timbarris, fins quasi agafar-lo pels faldons de la casaca. En va el cridava pel seu nom, jurant-li que era arribada l'hora de passar comptes... Se'm va esmun[y]ir entre els fugitius i el fum de la pólvora me'l va prendre, fonent-se com per miracle. Acabada l'acció, vaig passar dos hores buscant-lo a la claror de la lluna,¹⁹⁹ entre els presoners i els morts; però, encara que la seva companyia hi era casi entera, ell no pareixia per cap puesto. Els seus companys el daven per difunt; però el meu cor el dava per viu,²⁰⁰ i estava trist allà on tothom estava alegre, com si pressentís que aquella victòria m'havia de costar cara.

No vaig pas tardar vuit dies a tenir la certitud de que s'havia escapat. A l'arribar a Manlleu a la matinada següent del dia del foc de l'Esquirol, desarmat, descalç i ple de sang, son primer record fou per mi, jurant de nou venjar la mort dels seus i l'afront,²⁰¹ rentant ses mans amb la meua sang.

Arribà, per fi, el cèlebre foc del Pasteral, de què n'haurà prou sentit a parlar. Allí ens jugàvem el tot pel tot, i vàrem perdre. Per espai de dos dies detinguérem an Concha, que, amb dos mil homes, volia forçar lo pas del Riu,²⁰² sens que pogués avançar ni un pas, «a» fins que, ferit D[on] Ramon, se n'anà tot al diable.

194. — fins — : afegit.

195. d'emboscada: lliçó dubtosa.

196. D. Ramon: afegit.

197. Mot il·legible.

198. Ms. «sicle».

199. a la claror de la lluna: afegit.

200. Segueix, ratllat, «y m'feya presentir que aquella victòria m'costaria».

201. l'afront: var. ant. il·legible.

202. Segueix, ratllat, «a fins que».

La nostra companyia va retirar la primera, acompanyant al general; però, encara no havíem girat l'espatlla, que ja allò era un camp perdut, no tenint ningú prou cames per fugir.

La situació de D[on] Ramon era molt apurada, muntat en una mula amb un silló a tall de dona, i embolicat amb la seva capa blanca, sens pog[u]er-se valer de si mateix. Era reconegut de rothom i, per lo tant, objecte d'una persecució terrible, quan el capità de la companyia li proposà una estratagema que li sortí bé. Jo vaig prendre la seva capa i la seva boina, i, muntat com ell en una mula, acompanyat de dos sols homes, aixís com qui s'amaga, però fent que algú em vegés, vaig emprendre la direcció de les muntanyes de Vidrà, arrastrant darrere²⁰³ meu a l'enemic, mentres que ell s'escapava cap a França.

Una vegada lograt l'objecte, vaig deixar la mula i la disfressa enviant los minyons per saber notícies de la força, donant-los cita per dintre tres dies a l'hostal de la Vola, a on me vaig dirigir jo també, després d'haver descansat dos dies en les balmes de Llers.²⁰⁴

Passà tot lo dia de la cita sens rebre notícies ni venir cap dels meus, quan, a la caiguda de la tarda, pujà l'hostaler al graner a on estava amagat per dir-me que un home desitjava veure'm. M'estranyà molt que aquest home no fos cap dels que esperava, a quins l'hostaler coneixia prou; però luego afegí que li havia manifestat [que] venia amb²⁰⁵ recado del frare de Campdevàrol.

- Que pugi — vaig dir-li a l'hostaler, ja tranquil·litzat.

— No pujarà pas, perquè no vol ser vist per la gent que hi ha a la cuina; us espera a baix el corral.

Hi vaig baixar. Al passar per una escala fosca i ésser a l'estable de les mules, me digué l'hostaler:

—Tireu per aquí i sortiu per la porteta petita que hi ha al fons. Ho vaig fer, i, al rebre la poca claror del dia que baixava del celobert del corral, surt un home de detrás d'un pilar i m'encara un trabuc, intimant me la rendició. Mon primer moviment fou saltar enrere per reprendre la porteta que acabava de deixar...; però ja estava ocupada per un altre home que, amb una pistola a la mà, em dig[u]é amb veu baixa: «si et mous, ets mort!». Vaig quedar de pedra:²⁰⁶ aquell home era en Clavell.

No sé pas ben bé lo que em va passar en aquells moments. Sols recordo que amb un santiamén me vaig trobar garrotat com un Cristó, i, sens dir paraula, sortirem tots tres per la porta del darrere del corral, sense que ningú de l'hostal se'n talaiés.

Vàrem passar molt rato caminant de pressa,²⁰⁷ sense parlar, no sabent jo ni on era ni lo que em passava, puix lo impensat i lo atrevit²⁰⁸ del cop m'havia²⁰⁹ deixat tonto,²¹⁰ fins que, havent perdut de vista la casa, me digué ell amb veu reposada:

- Ah, Joanet; sempre ho he dit que no iries pas a Roma per la penitència!

Allò me feu²¹¹ tornar en mi mateix. La veu hasta cert punt tranquil·la d'aquell home que era el meu enemic jurat, junt amb la mitja rialleta amb què acompanyà aquestes paraules, me feren comprendre lo trist i apurat de la meua situació, més que els afueros i crits de

203. *darrera*: var. ant. «sobre».

204. *Llaers*: var. ant. «de la vila».

205. *amb*: lliçó dubtosa.

206. *de pedra*: var. ant. «fret».

207. *caminant de presa*: afegit.

208. *puig lo impensat y lo*: afegit.

209. *habia*: afegit.

210. *Segueix, ratllat, «per molta estona»*. Lliçó dubtosa.

211. *feu*: afegit. Lliçó dubtosa.

la nit de l'hostal del poble.²¹² En Clavell no perdonava mai; però quan veia segura la seva venjança, es gosava amb la víctima com lo gat se diverteix amb la rata quan no li pot escapar.²¹³ El coneixia més jo que la mare que el va posar al món.²¹⁴ Però el mateix convenciment de la fi que m'esperava me va aclarir les potències, donant-me ànims per dissimular lo meu espant, i contestar-li:

— Què hi hem de fer? No sempre és la sort de qui la mereix.²¹⁵

No em va pas tornar raó i seguirem caminant a bon pas fins arribar a una torrentera a on trobarem reunida la demés gent, que serien com uns seixanta homes. Si hagués tingut algun dubte sobre la meua desgràcia, m'haguera desaparegut al veure'm rodejat d'aquelles fatxes, que el que més i el que menys amb la cara pagava.

— Vet-en aquí un que ja ha acabat els maldecaps — deia l'un girant-[s]e d'espatlles amb indiferència.

— Si — deia l'altre —, aquesta nit aniràs²¹⁶ a sopar amb Déu, i nosaltres no sabem encara si ho farem enlloc.

Un del tot esparracat,²¹⁷ passant-me la mà per l'espatlla, digué:

— Malaguanyada jaqueta, que s'hagi de foradar: és mig nova.²¹⁸

— Tens dona? Tens fills? Millor, ningú et plorarà. Per lo demés, morir avui o morir²¹⁹ demà, tot s'esu — me deia un vell tot xuclant la pipa —. Això em portà a la memòria la meua mare i la meua germana i me va estrènyer el cor, fent-me perdre casi tot l'ànimo que tenia.²²⁰

En això, en Clavell, que s'havia retirat per parlar a soles amb lo seu segon, s'acostà, i, traient-me del mig del rotllo, em menà a on aquell estava.

— Mira, Joan — em digué amb veu ferma però baixa —; ja saps que fa tres anys que tinc jurat saber de quin color tens la sang; ja sap[s] que agravis com los que tu m'has fet en Clavell no els perdona en aquest món ni en l'altre... P[er]ò, no obstant, encara tens un medi de salvar la vida... Tu saps en Cabrera a on és... Dóna-me'l, i et perdono.

Al veure an aquell home i al sentir-lo tan prop meu, encara vaig sentir bullir tota la meua sang, renàixer tota la ràbia que li tenia; però estava lligat i a les portes de la mort, i aquest pensament em glaçava.

— En Cabrera? — vaig dir-li —; no sé on és ni on para. Fa vuit dies que no l'he vist.

— Tu saps on està amagat curant-se la ferida — digué alçant més la veu —. O me'l dius o prepara't a morir com un gos.

— T'he dit que no el sé; però, enc que el sabés, no te'l diria — vaig respondre traient forces de flaquesa.

— Arriba, minyons;²²¹ segueixi la marxa! — cridà ale[s]hores²²² girant-me l'espatlla i dirigint-se an els seus. I an el que feia de guia, li digué:

212. *del poble*: var. ant. «del nostre poble».

213. *no l'hi pot escapar*: var. ant. «la té agafada».

214. *posar al mon*: var. ant. il·legible; *posar al món*: var. ant., dubtosa, «parir».

215. *Segueix, ratllat*, «Res contestà en Clavell».

216. *aniràs*: afegit.

217. *del tot esparracat*: var. ant. «altre». Afegit.

218. *Segueix, ratllat*, «Un vell tot xuclant la pipa m deya».

219. *morir*: afegit.

220. *casi tot l'animo que tenia*: var. ant. «l' poch valor que m' quedaba».

221. *minyons*: afegit.

222. *ala[s]hores*: var. ant. «ell». Afegit.

— Fes dret a l'Esquirol, però abans d'arribar als quintans de Campamar, fes alto, que allí farem el compte an aquesta bona peça.

Tens un quart de vida, pensava jo tot caminant i donant ensopegades, puix que era mig llustre i el portar les mans a l'espatlla me feia anar de mala m[an]era.²²³ Un quart per reconciliar-te amb Déu; però el cap se me n'anava i no podia pensar res de bo; volia perdonar an aquell home que era el causant de totes les meves desgràcies, i no troba[va]²²⁴ per ell²²⁵ més que odi al cor. Valga'm Déu, i quines reflexions més tristes me venien en aquells moments! Quantes vegades m'havia gloriat de mirar la mort cara a cara sense tremolar! Quantes vegades l'havia cercada, portat per l'afany de guanyar un galó, ja per l'esperit de venjança! Però, en aquells moments, me feia por i anava el meu cos com una fulla de trèmol. Sentia com una xerxa de ferro roent m'abrigués a²²⁶ moments el cos, especialment les pantorrilles i l'espinada, i la llengua, salabrosa i gruixuda, semblava que no em cabia dins de la boca, no deixant-me casi parlar. Tots aquells homes que, silenciosos e indiferents, m'acompanyaven, me semblaven una professó de fantasmes sortides de cementiri a toc d'oració. A vegades, me semblava que jo era un fantasma com ells i que ja no era d'aquest món; però el tornar a la realitat de la vida me costava un dolor.

Un d'ells se'm posà al costat, mirant-me amb certa llàstima, i, al fixar-li la vista, el vaig reconèixer: era un minyó del poble.

— I doncs, Joanet, com t'has deixat xarpar? — me va dir a l'observar que l'havia conegut.

— Què hi vols fer?, sempre hi ha una hora tonta — vaig poguer dir-li amb prous feines; i, al cap d'un rato, vaig afegir: — I tu no podries fer res per mi?

— Si vols que digui alguna cosa a la teva mare? — féu ell amb veu casi tan apagada com la meua.

Aquestes paraules em nuaren el cor; els ull[s] se'm varen enterbolir, perdent casi el món de veure.²²⁷ Quan me vaig girar, aquell minyó havia desaparegut del costat meu, sens dubte per²²⁸ por de comprometre[s]. Estava decidit: no hi havia un fil d'esperança per mi.

En això érem arribats al lloc del sacrifici. La companyia formà el quadro de cara al bosc, quedant-me jo al centro amb en Clavell i el seu segon. Jo, mig glaçat i pres de la desesperació, contemplava com un cabo triava els números que havien de fer foc sobre el meu cor. Prou vegades l'havia presenciada aquella operació, i envidiava la sort dels que havia vist morir afusellat[s]²²⁹ al mig d'una plaça, en presència de centenars de persones que els contemplaven amb llàgrimes als ulls i acompanyaven amb les seves oracions. Un capellà els ensenyava un sant Cristó i els deia a l'orella paraules de consol. Però allí res d'això hi havia. Indiferència i fredat pertot arreu, sinó una cosa pitjor que la fredat i la indiferència. Ningú pregava per la meua ànima, i els llops del bosc farien festa del meu cos. Fins l'aire fred de la nit que se'm ficava al moll dels ossos contribuïa a la meua desesperació: me semblava que si hag[u]és fet un bon sol hauria tingut més valor.

223. *anar de mala m[an]era*: var. ant. «caminar malament».

224. *troba[va]*: var. ant. «tenia».

225. *troba[va] per ell*: afegit.

226. *a*: var. ant. «per».

227. *Segueix, ratllat*, «Estaba decidit no hi havia un fil de esperança per mi».

228. *sens dupte per*: var. ant. il·legible.

229. Ms. «fusellat[s]».

De l'ensopiment en què estava me tragué la veu d'en Clavell, que em digué:

— Per última vegada. No vols pas dir on és en Cabrera?

Jo vaig mirar-lo com un tonto, sens tornar-li resposta. Res sabia jo d'en Cabrera, que si ho hagués sabut, Déu me perdoni, no sé pas si²³⁰ hagués tingut valor per callar.

— Ajonolla't, doncs, i acabem — cridà en veu alta.

Aquesta volta em semblà sa veu la trompeta del judici, renovant-se'm de cop tots els meus terrors.

— Per Déu, Clavell — vaig exclamar caiguent de jonolls als seus peus — Pietat! No em facis morir com un gos; dóna'm al menys confessió,²³¹ deixa'm veure un capellà!

— I d'on vols que el tregui, ara, el capellà, animal? — digué ell apartant-se de mi.

Vaig pensar tornar-me boig; la sang m'anava del cap al cos, donant-me unes batzegades que em retrun[y]ien al cervell com un timbal. Tota la quimera acaparada en mon cor des de que el coneixia an aquell home em sortí pels ulls i caigué sobre sa estampa²³² maleïda. Si hagués pogut, m'haguera tirat sobre d'ell com un gos foll, desfent-lo a mossegade[s]. Però, cargolat per ma impotència, vaig sols, a falta de les paraules que no podia pronunciar, deixar anar un udol com el del bou quan mor estossat pel carnicer. No podia comprendre que la venjança d'en Clavell anés tan enllà, puix la intenció de fe'm perdre l'ànima, matant-me sense confessió, era ben manifesta.

No sé pas si, portat pels meus passos o arrastrat pels botxins, me vaig trobar ajonollat sobre un marge, sota el qual començava un espès bosc de roures que es perdia de vista. Encara vaig tenir habiliör per girar el cap enrere; però al veure quatre goies de fusell encarades a l'altura de la meua testa, vaig sentir fred al cor i una frisança horrible se passejà per tota la meua pell. Vaig tenir intencions d'arrossegar-me als peus d'aquells homes, demanant la vida per²³³ mor de Déu; però un resto de vergonya em va contenir; me vaig recordar que jo²³⁴ era també soldat com ells²³⁵ i me va semblar de moment que totes aquelles cares fosques i llargues expressaven més despreci que pietat, i això em donà prou força per dir, dirigint-me²³⁶ a l'esquadra que anava a fer foc:

—Atanceu-se més, minyons, i assegureu bé els tiros. Sols vos demano que no em feu patir.

Això dit, el cabo que estava a ma dreta començà a dir amb veu alta:

— Crec en un Déu...

— Crec en un Déu... — vaig repetir trobant algun consol en aquestes paraules; però no hi havia remei: el meu cap no era enlloc, i, per més que feia per posar l'atenció en les paraules que repetia, ma imaginació no veia més que les quatre boques d'infern que em miraven de fit a fit, i em semblava sentir al clatell la xardor de la seva alçada de foc. Me turmentaven los pecats que quedaven sense confessió, i entre les negres branques del bosc veia remour[e]s los dimonis que m'havien d'enforquillar. Al pronunciar el cabo la paraula «Se'n pujà al cel...», la terra se n'entrà, retrunyí un tro espantós i, al mateix temps, un torrent de foc em caigué dessobre, abrigant-me de pertot arreu.

230. *se pas si*: afegit.

231. *confesió*: var. ant. «un capella».

232. *sa estampa*: var. ant. «d'aquell home».

233. *Segueix*, ratllat, mot il·legible.

234. *jo*: afegit.

235. *ells*: var. ant. «aquells».

236. Ms. «dirijinte». Lliçó errònia.

No vaig sentir cap mena de dolor. Sols una forta sotracada em féu besar el sòl, que, obrint-se²³⁷ davant meu, me²³⁸ deixà lliscar, fent tamborelles,²³⁹ cingles avall, mentres que una horrible agitació nerviosa esparcint-se per tot mon cos em feien batre pernes i braços com si tingués [el] mal de Sant Pau. Sentia com un torrent d'aigua bullenta que em baixava per l'esquena i pel pit, i luego s'apoderà de mi una fluïxetat immensa, com si em descorressen un a un els lligams de l'ànima enmig d'una braó espantosa i d'un mar de llumenetes de tots colors. Aleshores ja no vaig dubtar de que havia caigut enmig de l'infern.

No sé d'on vaig treure forces per posar-me dret, en quant vaig veure arrimar-se unes ombres negres apuntant-me sos llarg[s] forquillons.²⁴⁰ Però se renovaren al mateix temps tots los horrors d'aquella situació anguniosa: de pertot arreu sortien figures horribles que, donant salts, udolaven²⁴¹ cridant: «Foc an ell, que se'n escap!». Tiraven sobre meu ruixats de llamarades cremant-me els cabells i la carn.²⁴² És inexplicable lo que vaig veure i sentir en aquell lloc d'horrors. Glaçat d'espant i suant d'angúnia, feia esforços espantosos, encara que inútils, per fugir²⁴³ però, com si hagués posat arrels, clavat en mon puesto, veia giravoltar al meu entorn objectes²⁴⁴ sens nom i figures esgarriofes. Los arbres del bosc passaven bronzint pel costat meu i ses soques me donaven a voltes terribles patacades, mentres que les garrigues i argelagues se clavaven en ma carn com ungles de foc. A vegades, la terra em faltava sota els peus i sentia mon cos rebotre per les penyes com si fos una pilota. Els ulls me fugien del cap i els cabells, eneriçats com les plomes d'un porc crespi, em dringaven com si fossin agulles d'acer clavades al cervell. Volia cridar, però sols sortia de ma gorja un alarit tan aspre i estrany que a mi mateix m'omplia d'horror.²⁴⁵

Poc a poc se varen allunyar los dimonis i els seus crits, aixís com va anar minvant el terratrèmol; però aleshores començà per mi la pena de sentit. Unes fiblades cruels²⁴⁶ me turmentaven el cos com si me'l foradessin amb ferros roents des del cap fins als peus, i a la resta hi sentia uns trucs com si em clavessin claus al cervell. Sentia el foc a dins i veia sortir les llamarades per la boca i els ulls, cremant la meua ànima com una teia de pi. Luego m'arrossegaren, sentint cruixir mos ossos com un sac ple de terrissa trencada. Després, estenent-me sobre un llit de foc, uns condemnats se complaven en arrencar-me a bocins els ossos i la carn a grapats, sens fer cas dels meus crits i les meves imprecacions. Com lo mal²⁴⁷ ric de l'Evangeli, vaig demanar una gota d'aigua per apagar l'ardentor que em devorava; però sols varen servir-me a cullerades un líquid que, com plom fos, em cremava les entranyes.

237. Segueix, ratllat, «pas».

238. me: afegit.

239. fent tamborellas. var. ant. «mon cos devant meu».

240. en quant vaig veurer arrimarse unas ombas negras apuntanme sos llarch[s] forquillons. afegit.

241. donant salts udolaban. afegit.

242. Segueix, ratllat, «Glaçat d'espant y suant d'angunia feya esforços inútils per fugir semblant com si agues posat [mot il·legible]».

243. Segueix, ratllat: «L's arbres del bosch».

244. objectas. var. ant. «figuras».

245. Segueix, ratllat, «No se pas cuant temps durà aquell terrabastall, tan pronte m sembla que va durar sigles com me sembla que no durà mes que minuts».

246. cruels. var. ant. «horr[...]». Mot interromput.

247. mal. afegit.

No puc pas dir quant temps va durar tot això que acabo de contar, puix tan aviat me sembla que no durà més que minuts com que durà segles i segles.²⁴⁸ Ni tampoc puc dir com se va acabar ni si és acabat encara. Sols recordo que, enmig de tants horrors, vaig rebre les primeres paraules de consol de ma pobra germana, que Déu la tinga al cel, i d'unes santes dones que encar ara són plenes de vida i estan a l'hospital de Roda. Jo estic en lo fi i efecte que a elles dec la meua salvació, i per elles derramaria tota la meua sang.

Aquí acabà l'Afusellat²⁴⁹ la seva narració, abrigant-se la cara amb les mans i deixant escapar entre els dits unes llàgrimes com cigrons. Dec dir que no m'explico pas bé perquè aquells records de vint anys enrere, per dolorosos que fossin, haguessen de portar a un home com un Sant Pau a desfer-se en llanto com una Magdalena; però tingui's en compte que cada home és un món i cada cor un llibre mûg tancat en el que difícilment hi llegeix ningú, ni el mateix que el porta, i quals manifestacions obeeixen a agents enterament desconeguts hasta²⁵⁰ pel mateix individu. Ni²⁵¹ tampoc és aquest el cas únic que puc citar; puix recordo haver vist a un vell soldat de valor indiscutible²⁵² plorar d'igual manera contant los horrors d'una nit d'hivern passada al camp, abandonat de tothom,²⁵³ amb lo pit atravesat per una bala i les cames aixafades per les rodes d'un canó d'artilleria del seu mateix regiment.²⁵⁴

De tots modos, lo dolor de l'Afusellat²⁵⁵ m'impressionà en gran manera, fins a fer-me arrepenir de ser-ne lo causant, remog[uj]ent i destrossant, portat pel dimoni de la curiositat, antigues i cruels ferides encara no cicatrisades pel bàlsam del temps. Prou vaig procurar consolar-lo del millor medi possible, redoblant ma generositat i cobrint-lo d'atencions. Tot fou inútil, i el trajecte «a» fins a Vic fou llarg i pesat, sense que aquella mitja rialleta casi imperceptible tornés a desplegar los llavis de mon guia, i, lo que és més significatiu, sens que tornés a heure ni un glop. Al despedir-nos, vaig fer-li acceptar una regular gratificació, acompanyada de paraules de carinyo; però a penes se dignà mirar-me i se separà de mi fredament, donant me clarament a comprendre que el disgust i el mal rato que li havia proporcionat no es compensava pas per la bona vida que li havia fet.

Si algun de mos lectors, transitant per la muntanya, se topa amb l'Afusellat,²⁵⁶ no puc menos de recomanar-li de bon cor aquest excel·lent mosso de peu: és honrat i diligent com lo que ho sigui més i coneix los camins pam per pam; però li suplico que, respecte de sa història, se contenti amb lo que jo he explicat, encara que en mes mans hagi perdut tota la substància! Ojalà que aquestes pobres planes que acabo d'escriure lliberen an aquell bon home de ser mai més importunat sobre l'origen de son motiu. Al menos hauria complert un deber de consciència.

248. Ms. «sigles i sigles».

249. Ms. «l Fusellat».

250. hasta: afegit.

251. Ni: afegit.

252. de valor indiscutible: afegit.

253. abandonat de tothom: afegit.

254. regiment: var. ant. «exercit».

255. Ms. «del fusellat».

256. Ms. «lo fusellat».